

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2016

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 26.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Memorandumu leyi yo va xiletelo eka vakoreketi.
- Memorandumu yi ta kaneriwa na swipano swa vakoreketi va swifundzankulu ku nga si sunguriwa ku koreketa etindhawini to hambanahambana.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

1. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, ku koreketiwa nhlayo yo sungula eka leti languteriweke. (**Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.**)
2. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi ntsena leswo sungula.
3. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE SWA B NA C, koreketa nhlamulo leyo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
4. Loko mukamberiwa a nyika tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
5. Loko tinhlamulo ti nga nomboriwangi hi mfanelo, koreketa ku ya hi memorandumu.
6. Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi korekete.
7. XIVUTISO XA XITSALWANA
Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xitsalwana xi lehe ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani mi kana na vakoreketinkulu (*senior markers*).
8. SWIVUTISO SWA XIMBANGU
Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, **a nga xupuriwi.**
9. Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO NA MATITWELO (*open-ended questions*), a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
10. Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)****TSHENGWE RA LERHISA – MM Marhanele****SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwisiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo. Mukamberiwa a nga ha tirhisa yin'wana mintila handle ka leyi yi nyikiweke, ntsena loko a ta va a hlamurile xivutiso hi mfanelo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 7 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

- Nhlokomhaka ya xitlhokovetselo lexi i 'Tshengwe ra lerhisa.' Hi ku ya hi mavulavulelo ya masiku hinkwawo, 'Tshengwe' swi vula vavasati vambirhi kumbe ku tlula lava tekiweke hi nuna un'we kasi ku 'lerhisa' swi vula ku tirhisa matimba ku lwisana na nchumu wo karhi lowu nga na vukarhi ku fana na homu leyi karhataka leyi lavaka ku hungutiwa vukarhi leswaku yi paneka kumbe ku gadiwa. Eka xitlhokovetselo mutlhokovetseri u vula leswaku eka masiku lawa ku teka vasati vo tala swa tika naswona swi vangela wanuna ku xaniseka evuton'wini.
- Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi ro gega ku humelerisa hungu ra leswaku timhaka ta ku va wanuna a teka vasati vo tala a ta ha ri kahle masiku lawa hikuva ti ta n'wi karhata no n'wi xanisa a kala a hela matimba kasi khale tshengwe a ri lulamile hikuva swilo a swi olova na vasati va kona a va rhandzana.
- Mutlhokovetseri u tirhisile xikatsatinhlamuselo eka ntila wa 4 lowu nge: 'U ta twa u nga twi,' ku tiyisisa mhaka ya ku tikeriwa na ku xaniseka loku wanuna loyi a nga vaka na kona hi ku va a tekile vasati vo tala.
- Ku 'wela xitafu' swi vula ku endla nchumu handle ka ku xiyaxiya. Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku ku teka vasati vo tala a hi mhaka ya matlangwana, ya karhata. Leswi swi humelerisiwa hi ntila wa 5 lowu nge: 'Tshengwe a hi rona ro weriwa xitafu.'
- 'Mpukutu wa miseve' eka ntila wa 10 lowu nge: 'I ku tshama ehenhla ka mpukutu wa miseve,' swi vula nyandza ya miseve leyi hixitalo yi bohiwaka hi valwi va tinyimpi hi xikongomelo xo tisirhelela eka valala va vona. Mutlhokovetseri u tirhisile xivulavulelo ku humelerisa mhaka ya leswaku ku teka vasati vo tala i ku tinghenisa ekhombyeni ro chavisa swinene.
- Ku ba xinari swi vula ku chaya katara kutani vacini va cina hi ku landzelela mpfumawulo wa yona kasi laha ka xitlhokovetselo swi humelerisa mhaka ya leswaku eminkarhini ya khale wanuna a a tiveka ku ri yena a vekaka milawu endyangwini wa yena kambe sweswi ku veka wansati. Leswi swi tiyisisiwa hi ntila wa 16 lowu nge: 'Kambe sweswi ku lo sala ku hlambanyisa.'
- Hikokwalaho, mutlhokovetseri eka ntila wa 15 a ku: 'Wanuna a ri karhi a ba xinari.'

- Mutlhokovetseri u nyika xikombiso hi ntila wa 18 lowu nge: 'Tshengwe ri lerhisile ni tinkanyamba,' ku hlamusela leswaku vasati vo tala va tsandzile na vavanuna lava titekaka va ri na matimba swinene. Mhaka leyi yi tiyisisa leswaku ku hava wanuna loyi a nga kotaka ku teka vasati vo tala.
- Emakumu mutlhokovetseri u gimeta hi ku tirhisa mintila ya 23 na 24 leyi nge: 'Vavasati va lowu nkarhi' na 'A hi vona vo orha ndzilo wa xitiko xin'we,' ku hlamusela leswaku vavasati va masiku lawa a va swi tsakeli ku tekiwa va tele hi nuna un'we va tlhela va rhandzana.

MAAVELO YA TIMARAKA: 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 8).

[10]**XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)****A SWI TSHAMISEKANGA – MM Marhanele**

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi ku cinca ka swilo masiku lawa swi va hi ndlela leyi nga amukelekiki. Ku cinca loku ku humelela emakaya, eswikolweni, etikerekeni, eswibedhlele na le ka vurhangeri bya tiko.√√ (2)
- 2.2 'Masiku lawa vutswari byi hungukile.'√/Ntila wa 1.√ (1)
- 2.3 Rito 'ntswele' ri vula homu ya xisati.√ (1)
- 2.4 Ntila lowu wu kombisa hilaha tikereke ti nga ha fambisiki rito ra Xikwembu hi ntiyiso hakona.√√ (2)
- 2.5 Mutlhokovetseri u tiyisisa kumbe ku tshikilela mhaka ya leswaku hakunene swilo swi onhakile etikweni masiku lawa. Swilo swi cincile hi ndlela leyi nga tsakisiki.√√ (2)
- 2.6 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga vula leswaku i mfanelo ya vatswari ku va va xiximiwa hi vana va vona.√√ (2)
- (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[10]

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)**N'WINI WANGA – M Malungana**

- 3.1 Mutlhokovetseri u hi byela hi munhu loyi a nga mupfumeri loyi a tikumeke a ngenhile evudyohweni kutani wa khongela leswaku Yehovha a n'wi rivalela tanihileswi a nga dyohangiki hi vomu.√√ (2)
- 3.2 Nkoka wa ku tisola loko munhu a dyohile.√ (1)
- 3.3 Ephungulweni.√ (1)
- 3.4 Wu vula leswaku swidyoho kumbe swihoxo swa yena swi tele ngopfu.√√ (2)
- 3.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumaka. Xikombiso: Munhu un'wana na un'wana u fanele a titoloveta ku papalata miringo.√√/I swa nkoka ku va loko munhu a dyohile a kombela ku rivaleriwa.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 3.6 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga vula leswaku a tshike ku lumbeta sathana a byarha vutihlamuleri bya milandzu ya yena.√√ (2)
- (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)**U YIMELE YINI? – TA Ngope**

- 4.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi muntshwa loyi a ngo tshama a tshika ku famba a lava ntirho. Mutlhokovetseri u le ku n'wi tlhontlheni leswaku a famba a lava ntirho hikuva nkarhi wa n'wi siya.√√ (2)
- 4.2 Yi hume u ya juluka.√/Ntila wa 16.√
Tsevukela; u nga lolohi.√/Ntila wa 19.√ (2)
- 4.3 Swi kombisa ku xixima Xikwembu/Mumbi/Yehovha.√√/U kongomisa marito lawa eka Xikwembu/Mumbi/Yehovha.√√ (2)
- 4.4 Hileswi vusokoti byi tshamaka byi ri eku tirheni vusiku na nhlikanhi byi tihlengeletela swakudya kutani muntshwa loyi u tsundzuxiwa leswaku a nga tshami ntsena, a a fambe a lava ntirho a ta antswisa vutomi bya yena.√√ (2)

- 4.5 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta nyuma, hikuva timhaka leti munhu loyi a byeriwaka tona a ti tsakisi, ti kombisa vulolo lebyikulu bya munhu loyi a ha riki muntshwa.√√

KUMBE

A ndzi ta tsaka, hikuva loko munhu a ku tsundzuxa swi vula leswaku wa ku rhandza na ku ku navelela leswinene.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.)

(2)
[10]

NA

XITLHOKOVESELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO**XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)****NKUWA – MT Babane**

- 5.1 Xithokovetselo lexi xi vulavula hi munhu/n'wana loyi a hlayisiweke kahle hi vatswari va yena kutani loko a kurile a ri na rifuwo a tiphina a ri yexe na ku va tsan'wa. Mutlhokovetseri u n'wi tsundzuxa hilaha vatswari va yena va tirheke hakona ku n'wi hlayisa na leswaku na yena u fanele ku va hlayisa sweswi a kuleke.√√ (2)
- 5.2 Mubyari u n'wi kombile xikosi.√/Ntila wa 9.√ (1)
- 5.3 Ku tlhontlha/byela munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena leswaku a endla leswinene eka vatswari va yena.√/Ku tiyisisa/tshikelela hilaha loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a hlulekaka hakona ku hlayisa vatswari va yena.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 5.4 Ntila lowu wu vula leswaku vatswari va munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a va vuyeriwangi hi nchumu eka ku va va n'wi hlayisile ku kondza a kula.√√ (2)
- 5.5 Ntila lowu wu vula leswaku swa vonaka leswaku vatswari va munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena va endlile hinkwaswo ku n'wi kurisa/hlayisa hi ndlela leyinene.√√ (2)
- 5.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: U lava ku kombisa leswaku munhu/n'wana loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a languteriwile ku endla leswi endlwaka hi nkuwa lowu kotaka ku tswala mihandzu yo tsokombela loko wu hlayisekile kahle hikuva yena u tsandzeka ku endlela vatswari va yena leswinene endzhaku ka loko va n'wi hlayisile kahle a kuma rifuwo.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa.	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhonthla yo hambanahambana; lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi mfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xitlhokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.
XIVUMBEKO NA RIRIMI Xivumbeko, nkholuko na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana.	-Xivumbeko xa nkhaqato -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Nkholukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansi swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.

XIYENGE XA B: NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Eka vurhangeri bya yena entirhweni, Hlongwane a a ri na mavondzo, leswi endleke leswaku a xanisa vatirhikulobye.

- Chavalala a a tirha hi ku tikarhata swinene kambe Hlongwane hambileswi a a ri museketeri wa mininjhere a a nga tsakisiwi hi matirhelo lawa.
- Hambiloko Mukhari a n'wi tsundzuxa na ku n'wi lemukisa hi matirhelo ya xiyimo xa le henhla xa Chavalala Hlongwane u gima nenge ehansi a vula leswaku loko yena a ha ri murhangeri efemeni ya PPE Chavalala a nge xi kumi xitulu xa vuhlanganisinkulu.
- Hikwalaho ko va a nga titsheambi u ehleketa leswaku Chavalala na vatirhikulobye va n'wi hleva kutani a tshembisa Chavalala leswaku u ta n'wi ba.
- Loko va ri ehodela na vaDayirekitara u lumbeta Chavalala leswaku u ta entirhweni a nwile leswi nga riki ntiyiso.
- Hikwalaho ka rivengo leri a a ri na rona eka Chavalala, u ya emahlweni a n'wi holovela hambiloko se a n'wi kombile vumbhoni byo va a n'wi nyikile mpfumelelo wo ya enhlungeletanini eNkowanikowa.
- Minkarhi hinkwayo loko Chavalala a ri eriqinghweni, Hlongwane a a ehleketa leswaku u le ku n'wi hleveni kutani a n'wi holovela.
- Hlongwane hi ku seketeriwa hi Brooks u kunguhata leswaku Mathebula munghana wa yena a ya sungula ku tirha ePPE hi Musumbunuku leswaku ku ta ya yena eEurope ematshan'weni yo va ku ya Chavalala.
- Loko Chavalala a fanele a ya eEurope, Hlongwane a nga n'wi lulamiseli timhaka ta mafambelo, u n'wi byela leswaku a tilandzela thikithi ra xihahampfhuka eTzaneen eAlfa Agency hi yexe.
- Hlongwane na vanghana va yena va yiva cheke ePPE va ya hakela xikweleti xa Chavalala eka OK leswaku ku ta lumbetiwa Chavalala na Nyeleti loyi a a tirha hi ticheke.
- U byela Nsatimuni leswaku i N'waripewu naswona a nga dyondzekangi u ta n'wi chaja hi *deformation of character*.
- U holovela Sasavona loko a yile ekhoto ku ya seketela Nyeleti loko a khomiwile.
- U ya eka Xingovenana ku ya kuma murhi lowu nga ta endla leswaku vatirhikulobye va n'wi chava.
- U ya eka Lunga ntukulu wa yena leswaku a ta n'wi yimela eka nandzu wo yiva cheke.
- U hlangana nhloko loko a vuya eka Lunga a sungula ku hluvula buruku a nga si nghena endlwini.
- U kumeka ehofisini ya yena a ri karhi a byambula.
- U holova na munghana wa yena Mathebula hikuva a a n'wi tshembisile ntirho a tlhela a nga n'wi nyiki.
- Brooks wa kaneta leswaku u n'wi tshembisile leswaku a thola Mathebula.

Ku va Hlongwane a xanisile vatirhikulobye a swi n'wi vuyerisangi nchumu handle ka ku xaniseka.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 15****X&R = 10**

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (✓), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 26. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 Efemeni ya Prestige Publications Enterprises (PPE) eGiyani.✓/Efemeni ya Prestige Publications Enterprises (PPE).✓/Ehofisini ya Hlongwane.✓ (1)
- 7.2 I Brooks,✓ u n'wi byerile leswaku a tshika ku holova na vatirhi va xiyimo xa le hansi ku fana na Nsatimuni, loko va n'wi yeyisa o va hlongola kunene.✓ (2)
- 7.3 Havambirhi i vapfuneti va mininjhere Brooks.✓/I vatirhikulobye.✓ (1)
- 7.4 Mukamberiwa u ta nyika nhlamuselo ya yena. Xikombiso: U vula leswaku ntirho wa vuhlanganisinkulu i wa xiyimo xa le hansi naswona a wu tiki hikuva munhu un'wana na un'wana a nga wu tirha hambiloko a nga ri na ntokoto.✓✓
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo ya yena. Xikombiso: Leswaku tin'wana tinyimpi a ti lavi hi tirhisa matimba ya hina kambe loko hi titsongahata na ku xixima vanhu hinkwavo hambi lava hi xanisaka Xikwembu xa hi lwela hi tikuma hi humelerile evuton'wini.✓✓/Ku tiyisela swa pfuna.✓✓
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 7.6 A.✓/A a chava leswaku swi nga endleka Mathebula a nga wu kumi ntirho.✓ (1)
- 7.7 Mutsari u hi lemukisa hi vubihhi lebyi vangiwaka hi mavondzo lawa Hlongwane a a ri na wona eka Chavalala.✓✓ (2)
- 7.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ya n'wi khunguvanyisa, minkarhi hinkwayo loko Hlongwane a sungula ku vulavula swo biha hi Chavalala Mukhari wa n'wi tshinya a n'wi byela leswaku Chavalala u tirha hi ku tikarhata ku kurisa feme ya PPE.✓
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (1)

- 7.9 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta tsaka hikuva swi komba leswaku a nga tsakeli ku ndzi vona ndzi werile ekhombyeni leri a ri vonaka ra ha ta.√√/A ndzi ta tsaka hikuva munghana wa xiviri hi n'wi vona hi ku tshinya munghana wa yena loko a endla swo huma endleleni.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.10 A va rhambiwile hi dayirekitara Briggs leswaku va ya dya na vona swakudya swa namadyambu.√√ (2)
- 7.11 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ya kombisa leswaku Hlongwane u rhandza ku hleva.√/Ya kombisa leswaku Hlongwane a nga xiximi vatirhikulobye.√/Ya kombisa leswaku Hlongwane a nga swi koti ku hanya kahle na vanhu van'wana.√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (1)
- 7.12 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Loko Nyeleti a khomiwile Sasavona u kombela entirhweni ku ya seketela Nyeleti ekhoto.√√/ Loko Hlongwane a holovela Chavalala hi Xinghezi emahlweni ka dayirekitara, Sasavona wa hlundzuka a n'wi byela leswaku leswi va swi endlaka exikarhi ka vanhu va tinxaka tin'wana a hi swona.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 7.13 Hileswi a va xanisaka kutani va tsandzeka ku tikhoma naloko va ri ethekisini laha ku nga tala vanhu.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.14 Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena.√/Nhonga ya le mahlweni a yi vavi ku vava ya le ndzhaku.√/Nkhavi wa le mahlweni a wu vavi ku vava wa le ndzhaku.√/Nkhavi wo sungula a wu vavi ku vava wa vumbirhi.√ (1)
- 7.15 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta vulavula na yena leswaku a tshika leswi a swi endlaka hikuva swi ta wisa feme ya hina kutani loko a ya emahlweni a n'wi xanisa ndzi n'wi hlongola.√√
(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Ku nyekanyeka ka mibya swi vula leswaku vana a va yingisi ku layiwa hi vatswari va vona kumbe a va endli leswi vatswari va vona va lavaka leswaku va endla swona.

- Eka tsalwa leri Tlhomandloti u lava leswaku vana va yena va va swikombiso leswinene evuton'wini ku fana na yena kasi havambirhi va tsandzeka ku endla tano.
- Eka swa tidyondzo Nyiko a nga fambi emahlweni kasi tata wa yena u lava leswaku a tlula hinkwavo eka hinkwaswo.
- Eka swa vufundhisi Nyiko u tsandzekile ku va xikombiso eka nhlengeletano tanihleswi a weleke exidyohweni hi ku tikisa N'wa-Mdanisi, un'wana wa xirho xa kereke ya yena.
- Nyiko u hetelerile a hluvuriwile nguvu ya vufundhisi kutani a nwa mhondzo a fa.
- Madambi u na vufendze, yi nga mhaka leyi karhataka tata wa yena.
- Hitlhelo Madambi u rhandzana na ntombi ya Muqhoza kasi tata wa yena u lava leswaku a teka ntombi ya Mutsonga, hikokwalaho u hetelerile a nga teki nsati.
- Celela Baloyi a nga lavi ku nghena xikolo, leswi swi karhata vatswari va yena kutani va ya eka Tlhomandloti ku ya kuma switsundzuxo.
- Celela u huma namixo ekaya na vanghana va ya endla vugevenga va vuya navusiku.
- U hlaya tibuku leti ngo tiviwa hi yena n'wini.
- Ku fikile laha a nga baleseriwa a ri eku yiveni ka mali kutani a hetelela hi ku fa.

Leswi hinkwaswo swi kombisa kahle leswaku hakunene mibya ya nyekanyeka eka ndyangu wa ka Tlhomandloti na wa ka Baloyi.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 26. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- 9.1 D.√/Ku va a nga si tshama a n'wi byela nchumu hi ta le kholichini.√ (1)
- 9.2 Mapapila ya Nyiko a ya ri ya xiyimo xa le hansi kasi ya Madambi a ya ri ya nkoka.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 9.3 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: U va nyikile switsundzuxo mayelana na mahanyelo ya n'wana wa vona Celela.√√/U va seketerile loko va humelerile hi leswo biha endyangwini.√√ (2)
- 9.4 U hlamurile swivutiso swa Nyiko hi ndlela ya xiyimo xa le henhla.√√/U pfunile Nyiko eka leswi a swi n'wi tsandza eka dyondzo ya Tinkhlayo.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 9.5 Ri n'wi tsakisile ngopfu. U karile a huma na mihloti ya ntsako.√√/ Ri n'wi tsakisile ngopfu. U byerile nsati wa yena leswaku u huma mihloti leyi kombisaka ku tsaka na magugu ya mutswari hileswi Madambi a tirhaka kahle.√√
(Ku seketela kun'we ntsena.) (2)
- 9.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a kuceteriwile hi tata wa yena.√√/A a lava ku tsakisa tata wa yena.√√/A a tibyerile ku landza minkondzo ya tata wa yena.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 9.7 Nyiko Tihomandloti a ha ku lahliwa kumbe ku heleketiwa endlwini ya yena yo hetelela.√√ (2)
- 9.8 U arisile Madambi ku tekana na ntombi leyi a tihlawulele yona hikokwalaho ka leswi a yi nga ri Mutsonga.√/Loko ku tengiwa ta nandzu wa Nyiko, u komberile huvo leswaku yi rivalela Nyiko ematshan'weni yo landzelela nawu lowu a wu vekiwile.√/Ematshan'weni ya ku va a pfuna manana Baloyi ku vuyisela Celela eka mahanyelo lamanene u n'wi byela leswaku i ntirho wa yena ku va a dyondzisa Celela mahanyelo lamanene.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 9.9 U lumbetile vakulukumba va Huvo ya kereke.√ (1)

- 9.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Ku nga va ku kombisa leswaku a nga ri chavi rifu.√√/Leswaku wa amukela rifu ra yena n'wini.√√/Swa n'wi tsakisa ku fa hikuva u ta ya hlangana na n'wana wa yena.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)
- 9.11 U vula leswaku se a a lovile.√√/A a hundzile emisaveni.√√/Se a a file.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 9.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hi mbitsi ya ku loveriwa hi n'wana wa yena.√√ (2)
- 9.13 Ndzi nga vula leswaku mutsari u yelanisa ku hundzuka ka ntumbuluko na ku hundzuka ka Tlhomandloti ku suka eka xiyimo xa rihanyu ku ya eka xa rifu.√√ (2)
- 9.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: U endlile kahle hikuva u kombisile leswaku a a xixima tata wa yena loko a ha hanya.√

KUMBE

A nga endlangi kahle hikuva u tlurile ku hlambanya loku a ku endleke emahlweni ka tata wa yena.√

(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

[25]

KUMBE

XIYENGE XA B: MFUWO WA RIXAKA**XIVUTISO XA 10: NTSHEKETO – (XITSALWANA)****RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****Nhwanyana wa vuhlalu**

Mavondzo ya vanhwanyana ehenhla ka Xikhegu na ku va va le vukatini bya Xikhegu va tsandzekile ku landzelela swileriso swa nyoka leswi va swi byeriweke hi nuna wa yena swi hi paluxela tidyondzo leti pfunaka evuton'wini.

- Vanhwanyana va rhambanile ku ya basisa meno enambyeni kutani loko va heta va kombanile meno leswaku va ta vona leswaku i ya mani lama baseke swinene.
- Meno ya Xikhegu hi wona lawa a ya tlula ya hinkwavo kutani vanhwanyana lavan'wana va teriwa hi mavondzo va rivala leswaku mavondzo a ya hakeri.
- Va kunguhatile exihundleni leswaku va wisela Xikhegu endzeni ka nambu leswaku a nwela, va tlhela va twanana leswaku loko va vutisiwa leswaku Xikhegu u kwihi va fanele va hlamula leswaku a va swi tivi.
- Xikhegu u tekiwile hi nyoka leyi tshameke na yena endzeni ka nambu malembe mambirhi yi ri karhi yi n'wi hlovisa hi swiambalo swo khavisiwa hi vuhlalu.
- Siku rin'wana Xikhegu u twiwile a ri karhi a yimbelela hi wanuna loyi a a tsema tihunyi kutani a ya rhamba vanhu leswaku va ya va ya yingisela.
- Exikarhi ka vanhu lava a ku ri na mana wa Xikhegu. Nyoka yi va lerisile leswaku va andlala masangu ya kala ya fika ekaya leswaku Xikhegu a ta famba ehenhla ka wona, yi tlhela yi va lerisa leswaku va nga tirhisi Xikhegu mintirho yo tika handle ka ku rhunga vuhlalu ntsena.
- Xikhegu u vuyile a lovorwa kutani va le vukatini bya yena va byeriwa swileriso leswi vuriweke hi nyoka. Swileriso swi landzeleriwile kufikela loko nuna wa yena a tlhelela entirhweni.
- Loko nuna wa Xikhegu a tlhelela entirhweni va le vukatini va sarile va honisa ku landzelela xileriso lexi a va nyikiwile hi nuna wa yena xo huma eka nyoka kutani va n'wi nyika tshuri na musu leswaku a kandza mavele leswi nga endla leswaku ku pfuleka xidziva a mbombomela.
- Loko nuna wa Xikhegu a twile mhaka leyi u hlundzukile swinene a ku u lava nsati wa yena, hiloko vaendli va mhaka leyi va ya eka nyoka va ya kombela Xikhegu. Va vuyile na yena kutani va byeriwa ku ka va nga ha tluli swileriso.

Leswi hinkwaswo a swi ta va swi siveriwile loko vanhwanyana a va nga vangi na mavondzo eka Xikhegu, va le vukatini va yingiserile swileriso leswi va nyikiweke hi nuna wa yena swa ku huma ka nyoka na ku va va lehisile mbilu hikuva emakumu Xikhegu hi yena a vuyeriweke.

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 26. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 11 A: NTSHEKETO – (XIMBANGU)**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****N'wambilumakokorho**

- 11.1 A xi ya eka vakokwana wa xona.√ Xi vonile n'hwembe yi vuna, kutani xi landzela xileriso xa mana wa xona xa ku ya eka vakokwa wa xona hikuva a swi ta va swi kombisa rifu ra yena.√ (2)
- 11.2 I ku nandzihisa ntsheketo.√/Ku pfuna mutsheketi leswaku a pfa a ehleketa hi leswi a lavaka ku tsheketa hi swona.√/Ku endla leswaku vatsheketeriwa va nga khomiwi hi vurhongo.√/Ku wisisa mutsheketi.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 11.3 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondza leswaku loko ndzi ri eku fambeni a ndzi fanelangi ku famba na vanhu lava ndzi nga va tiviki.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 11.4 A a lava ku kanganyisa kokwana wa xifanyetana leswaku a ta ku hi yena ntukulu wa kona.√√ (2)
- 11.5 Xi hlamusela leswaku nsati lontsongo u kanetile hi matimba eka leswi a a vutisiwa swona.√√ (2)
- 11.6 Nanhlikanhi vanhu va va va ri emintirhweni yo hambanahambana kutani a swi olovi leswaku ku tsheketiwa.√√ (2)
- 11.7 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta va ndzi endlile rhengu ro tivisa kokwana leswaku ntukulu wa yena hi mina, ku nga ri N'wambilumakokorho.√√
(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)
- 11.8 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga vula leswaku a swi kahle hikuva u biwile hi mungoma leswi vangeke leswaku xifanyetana xi rhurha xi ya eka vakokwa wa xona laha xi xanisekeke hikokwalaho ka kungu ra vukanganyisi ra N'wambilumakokorho.√√/Ndzi nga vula leswaku a nga xiximi.√√/Ndzi nga vula leswaku i mukanganyisi.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)

XIVUTISO XA 11 B: XIPHATO XA NDHAVUKO – (XIMBANGU)**Mapungubwe**

- 11.9 Xifundzankulu xa Limpopo.√ (1)
- 11.10 Wu na malembe ya 16.√ (1)
- 11.11 D.√/Ndhawu ya vupfhumba.√ (1)
- 11.12 Muphati u vulavula hi nhluvuko lowu tisiweke hi vukona bya ndhawu ya Mapungubwe. U hlamusela hi ta swimakiwa swo hambanahambana leswi kumekaka eMapungubwe na hilaha ndhawu leyi yi kokaka vapfhumba hakona.√√ (2)
- 11.13 Vumunhuhati lebyi byi paluxa/kombisa vumbhoni bya leswaku Mapungubwe yi na matimu ya tihosi na swilo swa nkoka leswi humeleleke khale etikweni.√√ (2)
- 11.14 Muphati u tiyisisa leswaku vuswikoti bya le henhla na swimakiwa leswi boxiweke swi kumeka hi xitalo eMapungubwe.√√ (2)
- 11.15 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Ndzi vona swi ri kahle hikuva loko vahlayi va hlaya xiphato lexi va ta kokeka rinoko kutani va navela ku vona ndhawu leyi leswi nga ta endla leswaku ikhonomi ya tiko yi tlakuka.√

KUMBE

Ndzi vona swi nga ri kahle hikuva a hi yona ntsena yi nga ya nkoka etikweni.√

(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.)

(1)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 12: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Xihangalasi u vile na xiphiso loko a vona Topisa loyi a va ri na n'wana swin'we a tekiwile hi Mavhavaza va tlhela va tshama hi kurhula emutini wa vona. Leswi swi tikomba hi leswi landzelaka:

- Xihangalasi u rhandzana na Topisa ku kondza a biha emirini.
- Loko Topisa a heleketiwile ku ya vika nandzu, Xihangalasi u kanetile a vula leswaku yena a nga tivi nchumu naswona Topisa o n'wi lumbeta.
- Topisa u tikurisela n'wana wa yena.
- Xihangalasi u teka nhwana wa ka Ngobeni a tshama na yena hi ku rhula tanihi nsati wa yena.
- Endzhaku ka nkarhi wa ku leha Mavhavaza u teka Topisa tanihi nsati wa yena a engetela hi ku teka na n'wana wa Topisa a n'wi hlayisa tanihi n'wana wa yena wa xiviri.
- Xihangalasi u teriwile hi mavondzo loko a vona leswaku Topisa u tekiwile naswona u tshamile hi kurhula na nuna wa yena.
- U byerile vatswari va yena leswaku va rhuma ntsumi eka Mavhavaza yi landza Topisa na n'wana wa yena kutani a va yimangi na swona.
- U fambile hi yexe a ya eka Mavhavaza laha a fikeke a byela Topisa leswaku u n'wi landzile yena na n'wana.
- Loko Topisa a ala u n'wi byerile leswaku a n'wi nyika n'wana wa yena a famba na yena kutani va sungula ku holova.
- Mavhavaza u tshinerile hi ku twa huwa kutani a ringeta ku kuma xikongomelo xa Xihangalasi loyi a nga n'wi hlamula leswaku u landzile nsati wa yena.
- U yile emahlweni a ringeta ku hlongola Xihangalasi kambe a tsandzeka.
- Hi ku hlundzuka Topisa u chunchile timbyana ta yena leti a ti leva ngopfu, timbyana ti tshikile vanhu hinkwavo lava a va ri kona ti hlasela Xihangalasi, ti n'wi handzulela swiambalo a sala a nga ambalangi nchumu, ti tlhele ti n'wi lumetela milenge na mavoko kun'wana ku sala marhambu ehandle.
- Emakumu Xihangalasi u yisiwile exibedhlele laha milenge ya yena yi nga fika yi tsemiwa hi le matsolweni ku sivela phoyizeni leswaku yi nga tsutsumi na ngati yi ya thyakisa miri hinkwawo.

Hinkwaswo leswi swi paluxa khombo leri Xihangalasi a tihoxeke eka rona hikokwalaho ka mavondzo lawa a veke na wona loko a vona Topisa se a tekiwile hi Mavhavaza naswona va titshamerile hi kurhula.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 26. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 13 (XIMBANGU)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 13.1 Eka Xigalo.√ (1)
- 13.2 Bidlete.√ (1)
- 13.3 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: I wanuna loyi a nga na vutihlamuleri evuton'wini.√√/I wanuna loyi a lavaka ku va na ndyangu lowu nga na ndzhuti.√√/I wanuna loyi a rhandzaka ndhavuko wa yena.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 13.4 A a swi tiva leswaku N'wa-Xirhami u tiva vavasati va le ka Xigalo ku tlula yena hikuva minkarhi yo tala u va a ri eJoni leswi endlaka leswaku a nga va tivi hi ku hetiseka.√√ (2)
- 13.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondza leswaku ku tiyisela swa pfuna evuton'wini.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 13.6 C.√/Ku va ku ri na xihlawuhlawu.√ (1)
- 13.7 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Xa amukeleka hikuva u vile na ntokoto wo biha eka vasati vambirhi lava a a va tekile vo huma emadorobeni.√√

KUMBE

A xi amukeleki hikuva vavasati va fana swo ya hi mahanyelo ya munhu na leswaku va kurisiwile njhani eka vona.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)

- 13.8 I Xikhogolo.√ (1)
- 13.9 U byeriwile ku basisa rivala kutani a ri basisa kambe a susa na mabilomu hinkwawo leswi nga khunguvanyisa nsati wa mulungu.√/Loko a rhumiwile ku hlantswa swibye u lotile mikwana ya tafula a ehleketa leswaku yi bvinyekile.√/ U fayile wachi hi ku chava leswaku yi nga byela mulungu leswaku u fayile tikhapu ta tsevu.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 13.10 Mavhavaza a a tshamela ku biwa loko a endlile xihoxo kasi Matanato u mangaleriwile emaphoriseni kutani a ya tshama ekhotsweni hi ku va a dyile nyama leyi a fanerile ku yi nyika ximanga.√√ (2)

- 13.11 Ri fambelana na mhaka ya ku va Topisa a bihile emirini kutani Xihangalasi a n'wi tshika a vula leswaku a nga onhiwangi hi yena.√√ (2)
- 13.12 Ri ndzi tisela miehleketo ya munhu loyi a rhumiwaka ku yisa mahungu kumbe swilo swo karhi.√ (1)
- 13.13 Hileswi a a xavelela leswaku Mulungu wa yena a ta n'wi tekisa pasi.√√ (2)
- 13.14 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Swi hi dyondzisa leswaku ripfumelo ra munhu hi rona ri n'wi humelerisaka evuton'wini ku nga ri swilo leswi a nyikiwaka swona.√√
- (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 13.15 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ya amukeleka, loko wanuna a lovola nsati loyi a nga na n'wana u teka na n'wana loyi.√
- (Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (1)
- 13.16 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona swi ri kahle hikuva loko swi tshama ehositele a swi hakeli mali ya ku tala ya rhente leswi swi pfuna swimunhuhatwa leswi ku hlayisa mindyangu ya swona hi mfanelo.√√

KUMBE

Ndzi vona swi nga ri kahle hikuva loko ku ri na switereko tihositele hi tona ti talaka ku hlaseriwa hi vatereki naswona vanhu vo tala lava nga dlayiwa hikokwalaho ka xihlawuhlawu lexi a xi ri kona laha tikweni hi lava a va tshama etihositele.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.)

(2)
[25]

XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Xivuriso lexi nge: 'Ku tlula ka mhala ku letela n'wana wa le ndzeni' xi hlamusela leswaku mahanyelo ya mutswari ma boxela n'wana ntila. N'wangulano lowu wu seketela xivuriso lexi hikuva Bodzani u tekerile hanyelo ro biha ra mana wa yena Boneka.

- Loko Boneka a va nyika swiambalo swo huma eka tata wa vona Xikweni, Bodzani wa pfumela loko Boneka a ku a xisa Khegu a n'wi byela leswaku swiambalo swa kona ku xavile malume wa yena.
- Bodzani wa tsaka loko Boneka a sindzisa Khegu ku hlantswa na ku ayina swiambalo swa yena (Bodzani) na swa Gwirhani.
- Bodzani wa pfumela loko Boneka a n'wi lerisa ku swekela tata wa yena Xikweni mukhusu ematshan'weni ya nyama.
- Loko Khetani na Khegu va tsoniwa mali leyi a va yi kombela eka Boneka, Bodzani a swi n'wi vilerisi, wa tsaka loko yena a nyikiwa mali yo dya exikolweni, ya riendzodyondzo na yo endla misisi.
- Loko Boneka a hamba a n'wi lela a ku u ya en'angeni ya yena Nenge-wa-nsuna u yima na swona ematshan'weni yo kombisa mana wa yena vubihi bya swona.
- Boneka u byela Bodzani leswaku ku na mali leyi a yi yivelaka Xikweni, Bodzani a swi n'wi hlamarisi kumbe ku n'wi vilerisa.
- Loko Boneka a n'wi byela leswaku a nga byeli tata wa yena Xikweni xihundla xo va a xavile yindlu eBush, Bodzani wa pfumela.
- Boneka u byela Bodzani leswaku a basisa yindlu kutani Bodzani wa tivabyisa leswaku yindlu yi ta basisiwa hi Khegu.
- Loko Khegu a ala ku etlela na Bodzani na Gwirhani lava a va chava ku etlela va ri voxe tanihileswi Boneka a a yile eka Nenge-wa-nsuna, Bodzani u holovela na ku rhukana Khegu.
- Boneka u ganga Xikweni a ri karhi a swi tiva leswaku u na vasati va yena vambirhi, Bodzani na yena u ganga Matandzeni a ri karhi a swi tiva leswaku u na nsati.

Hanyelo leri Bodzani a ri tekeleke eka mana wa yena ri seketela xivuriso lexi, kasi hitlhelo ri endlile leswaku va hetelela va xaniseka va pfumala wo va pfuna va tlhela va pfumala na ka ku tshama.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 26. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 15.1 Etihunyini.√ (1)
- 15.2 A a yile eBush√ a ya kamba yindlu ya yena.√/A a yile eka n'anga ya yena eBush√ a ya lava murhi wo tiyisa yindlu/a ya lava murhi wo dyisa Xikweni.√/A a yile en'angeni√ a ya lava murhi wo tiyisa yindlu/a ya lava murhi wo dyisa Xikweni.√ (2)
- 15.3 A a nga ha tirhi.√/Se a a ri ephexenini.√ (1)
- 15.4 I ya nambara 750 E.√ A va huma eTekamahala kwale Bush.√/A va huma eTekamahala.√ (2)
- 15.5 Bodzani a nga ha xiximi Xikweni tanihi tata wa yena ku fana na leswi a a n'wi xiximisa xiswona, Boneka na yena kusukela loko Xikweni a nga ha tirhi a nga ha n'wi xiximi, onge a hi nuna wa yena.√√ (2)
- 15.6 Xikweni u hlamusela leswaku endlelo ra Boneka ro lela Bodzani loko a famba a hi rinene hikuva ri endla leswaku Xikweni a twa a nga xiximeki, a a fanele a lerile yena tanihi nuna wa yena.√√ (2)
- 15.7 Ndzi nga vula leswaku Boneka i munhu wo rhandza vunwa/ku hamba/muluthanyi hikuva u byerile Bodzani leswaku a sala a swekela Xikweni mukhusu kambe sweswi u byela Xikweni leswaku u sukile a byerile Bodzani leswaku a sala a n'wi swekela nyama.√√ (2)
- 15.8 Vurhangeri bya yena tanihi nhloko ya muti a byi tekeriwi enhlokweni/a byi xiximiwi.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)
- 15.9 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga vula leswaku Xikweni a a kanakana hi ku va Bodzani a vurile leswaku Boneka u yile etihunyini.√√/Ndzi nga vula leswaku Xikweni a a nga yi tshembi nhlamulo leyi a a yi nyikiwile hi Bodzani.√√ (2)
- (Nhlamulo yin 'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 15.10 Ku basisa endlwini.√ (1)
- 15.11 B.√/vuswa.√ (1)
- 15.12 Mukamberiwa u ta boxa matwisiselo ya yena. Xikombiso: Ndzi twisisa leswaku Khegu a a twa a ri eku xanisekeni swinene, a kala a ehleketa leswaku kumbe a hi yena n'wana wa Xikweni naswona a nga tshami kona eka muti lowu hi ndlela leyi Boneka a a n'wi xanisa hayona.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)

15.13 Mukamberiwa u ta nyika nhlamuselo ya vito. Xikombiso: Tanihileswi Khegu a a xanisiwa hi Boneka na Bodzani, a nga va a thyile vito leri ku ri ndlela yo va khawurisa hi ku va kombisa leswaku hambileswi va nga n'wi xanisa yena u kumile n'wana na nuna loyi a n'wi rhandzaka.√√

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)

(2)

15.14 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku ku va a hoxile Khegu hi bikiri a hi mhaka ya kahle hikuva swi nga endleka a n'wi faya tihlo kutani ri fa a nga ha voni.√√√/Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku swi bihile ku va a hoxile Khegu hi bikiri hikuva hambiloko a a lo n'wi holovela ntsena a a ta endla leswi a a byeriwa swona.√√√

(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.)

(3)
[25]

XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: TI LE TILWENI

Ntshaho wu vulavula ta hungu ra ntsako lowu Chinghisa a a ri na wona loko a kuma papila ro huma eka nuna wa yena Magaza, lowu se wu hundzukeke xirilo hikokwalaho ka vundzeni bya hungu ra papila ra kona.

- A ku herile malembe yo tala Magaza a nga vuyi ekaya. Loko Chinghisa Cawuke a kuma papila leri a a tsakile a ehleketa leswaku u ta kuma mahungu lamanene yo huma eka nuna wa yena Cawuke Magaza.
- A a twa swi ri swinene ku tsundzukiwa hi murhandziwa wa yena kasi loko a hlaya papila u kumile leswaku u tsundzukiwa hi timhaka to ka ti nga ri kahle.
- Ematshan'weni yo tsundzukiwa hi rirhandzu, Cawuke Magaza u n'wi byerile leswaku yena se u kumile nsati loyi a fambelanaka na yena.
- A a languterile ku phyuphya loko a heta ku hlaya papila leri kambe Magaza u n'wi byerile leswaku a nga ha n'wi rhandzi kutani a a hlayise vana va vona leswaku na vona va ta n'wi hlayisa-vu.
- U n'wi byerile leswaku a a rhurhe na le ndlwini ya le Nkowankowa leswaku loko a vuya a n'wi kuma a nga ri kona.
- Ematshan'weni yo kuma ku phyuphya, kurhula na rirhandzu u kumile ku sandziwa na ku hlongoriwa.
- Mhaka leyi ya papila yi n'wi tlhavile mbilu kutani a sungula ku ba mukhosi.

Ekwi heteleleni hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi kombisa mfularhelano wa leswi Chinghisa a a ehleketile swona na leswi a swi ri endzeni ka papila.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 26. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 17: XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO**

- 17.1 C.√/A a ri munhu wa ku yiva.√ (1)
- 17.2 A a lava ku ya wisisa miehleketo.√√ (2)
- 17.3 Nkwetlembetano wa marito lowu a nga suka va ri na wona ekaya a wa ha vanghi kona.√√ (2)
- 17.4 Hikuva ntirho wa vubalana lowu Albert a a tirha wona a wu ri wa xiyimo xa le hanshi eka wa vudyondzisi lowu Xitlhanyi a a tirha wona.√√/Ntirho wa Albert wa vubalana a a wu kumerile hi yena.√√ (2)
- 17.5 I Xitlhanyi.√ Hikuva u navela ku hanya kahle a tiphina kambe u siveriwa hi Albert na Mininjhere wa le ka Score lava va alanaka na mahanyelo ya yena yo biha.√ (2)
- 17.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondza leswaku ku hanya hi ku yiva a swi kahle.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 17.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a nga n'wi rhandzi hi mbilu ya yena hinkwayo hikuva a a nga n'wi xiximi.√ (1)
- (Maraka i yo seketela ntsena.) (1)
- 17.8 A swi amukeleki hikuva u dyondzisa vana va yena na vadyondzi lavan'wana mahanyelo yo biha ku ri hileswaku i mutswari naswona i mudyondzisi.√√ (2)

NTLANGU: I MHANGU KU TILAVELA

- 17.9 Nhloko ya xikolo.√ (1)
- 17.10 A a hlamusela leswaku Bayizani/Pieter a hatla a famba.√√ (2)
- 17.11 Ella u dyile mali ya Bayizani/Pieter hi ku n'wi onga a endla ongeti wa n'wi rhandza.√√/U hlohloterile Bayizani/Pieter ku tshika nsati, a n'wi tshembisa leswaku va ta tekana.√√/U hlongorile Bayizani/Pieter loko a vona leswaku a nga ha ri na nchumu.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 17.12 Huvo ya nawu yi lerisile Bayizani/Pieter ku sapota vana, movha wa BMW 5 Series wu tekiwile wu nyikiwa Valerie, a tlhela a hlongoriwa endlwini.√√ (2)

17.13 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Mutsari u lava ku lemukisa vanhu hi khombo leri nga va welaka loko va endla timhaka ta vugangu.√√

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)

(2)

17.14 Ya kombisa leswaku Ella a a chavisela Bayizani/Pieter.√√

(2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25

NTSENGO WA TIMARAKA: 80

XIYENGE XA B NA XA C: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	12–15 -Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15. -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo thonthla yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	9–11 -Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hi ndlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi ndlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	6–8 -Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	4–5 -Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo mantsongo ngopfu lama faneleke. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	0–3 -Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBEKO NA RIRIMI Xivumbeko, nkhluluko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	8–10 -Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	6–7 -Xivumbeko lexi faneleke na nkhlulukelano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkhlulukelano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	4–5 -Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkhlulukelano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile.	2–3 -Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkhlulukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	0–1 -Mpfumaleka wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkhlulukelano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

Vundzeni bya memorandum leyi a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso